

Finns det kommunikationsforskning?

ULLAMAIIA KIVIKURU

Finns det kommunikationsforskning? Om den finns, är den värd att underhållas och utvecklas? Har den någonting speciellt att säga? *The old big boys* funderade på saken för 30-40 år sedan, men numera finns det inte så många frivilliga på det här området. Från Bernard Berelson fick vi då *väg-sändemetajoren*, från Wilbur Schramm *väggkorsningsmetajoren*.

Berelson höll 1959 ett ”griftetal” över kommunikationsforskningen. Han påstod, att kommunikationsforskningens tid var över. Det fanns enligt honom fyra olika riktningar: Lasswells politikorientation, Lazarsfelds survey, Lewins smågruppsforskning och Hovlands experimenterande. Enligt Berelson var Lazarsfeld den enda som kunde betraktas som en riktig kommunikationsforskare, men också hans riktning hade vetenskapligt kommit till en vägsände i 15-20 år. Det var slut med allt, sade Berelson och flyttade själv över till befolkningsforskning.

Enligt Schramm sitter alla kommunikationsforskare i en väggkorsning, där vägarna går från socialvetenskap till humaniora, från teknik till juridik osv. Några stannar i korsningen, många fortsätter åt en eller annan riktning. De som stannar kan betraktas som kommunikationsforskare, men det finns inte bara ett enda slag av kommunikationsforskning. Det finns talrika möjligheter.

Berelson var alltså pessimist, Schramm optimist som ansåg, att mångfalden ger utrymme för fräscha idéer.

Trots att jag har valt en litet Berelson-inspirerad rubrik idag, menar jag att idealet ligger åt Schramms håll, om man talar generellt. Ändå känns det ganska konstigt att karakterisera dagens

kommunikationsforskning i Norden. Mina kommentarer baserar sig huvudsakligen på den finska forskningen, det bör väl konstateras här, i rättvisans namn.

Omstridd brukade kommunikationsforskningen vara på 70-talet, men det är den inte mera – har någon nyligen hört två kommunikationsforskare bråka, muntligt eller skriftligt? Omfångsrik har man sagt att den nutida kommunikationsforskningen är, och det är väl sant, om man talar om temata. Ändå påstår jag, att den nutida kommunikationsforskningen snarare är konformistisk och minimalistisk än mångsidig. Det finns nog många områden inom forskningen, men den grundlägganden ideologin är likadan inom praktiskt taget alla.

Hur har vi kunnat utveckla en sådan konformism?

Först har vi skapat oss en bekväm *åskådarrull*. Vi är inte aktörer, vi bara observerar. Vi är nonchalanta, vi är akademiker. Ändå vill vi forska i vad vi anser vara centralt – vetenskapen måste lämnas fri. För det mesta brukar vi fokusera på tv-tittandet.

Men är det inte forskningens roll att analysera väsentliga fenomen i samhället – att analysera, värdera och systematisera dessa fenomen? Det kan vi knappast säga att vi gör. Vi är nej-sägare nuförtiden. Vi undviker tillämpad forskning. Vi vill inte ha kvantitativ mätning, vi vill inte ha policyorientering, vi vill inte ha opinionsmätning. Vi vill välja själva. Sedan säger vi, att vi har valt människornas vardag som tema, men den vardagen är nog ofta en artificiell konstruktion, skraddad enligt våra behov. Det märkvärdiga i den vardagen är att

kommunikationen har en så central roll. Vem har sagt, att saken är så? Visst tillbringar människorna mycket tid med medierna, men intensiteten i deras liv kan ändå ligga på helt annat håll. Vi vet det inte, för vi koncentrerar oss bara på mediaprat och några enstaka observationer, som vi brukar kalla mediaetnografi. Vi har skämtat om den kvantitativa forskningens procental och tomheten bakom dem, men hur mycker mera vet vi själva om en modern människas liv på det hela taget?

Just nu kunde en grundläggande uppgift för kommunikationsforskningen vara att försöka skingra mystiken och euforin kring kommunikationen. I stället för att ta upp sådana grundläggande frågor tycker vi om att syssla med moderna, sofistikerade specialfrågor, som tv-tittandet. Tidigare var det djärvt att forska i underhållning och inte i nyheter, nu är vi djärva allesammans och nästan ingen granskar nyheter längre. Samtidigt vill vi understryka vår disciplins särart. Vi har någonting som de andra inte har, trots att det är svårt att precisera vad det är. Så i stället för att skingra kommunikationsmystiken så ökar vi den och utnyttjar i själva verket dess popularitet.

Vi kan väl ogiltigförklara Berelsons argumentation med höga publikationssiffror, som dessutom ökar varje år. Det går inte att ta lika lätt på Schramms uppmaning till mångsidighet och fräsch tänkande. Schramm kan väl betraktas som en överoptimistisk, naiv empiriker, men ändå gör han oss lite besvärade till mods. Kan vi säga, att vi har utnyttjat alla de möjligheter som vi har i den här kommunikationsorienterade världen?

En elaksinnad utomstående kunde gå rakt på sak. Den berömda nordiska kommunikationsforskningen är väl riklig, metodiskt elegant och påläst, men tråkig, anemisk och benägen till upprepning. Vi medverkar i en process, som drar kommunikationsforskningen i en riktning som får oss att preferera irrelevans och trivialitet. Det finns alltid undantag förstås. Nu har böjelsen för politisk korrekthet vuxit sig så stark, att den hotar att förlama tänkandet, beläsenheten och metodiken.

En annan källa till konformism är, att vi *satsar på metoderna på bekostnad av tänkandet* eller teorin, hur man nu vill uttrycka det.

Man har sagt, att kommunikationsforskningen har skiftat över från samhällsorientering till humanistisk orientering. Har detta faktiskt hänt? Kommunikationsforskningen har visserligen bytt ut kvantitativa metoder och fraser mot kvalitativa metoder och fraser – retoriken har förändrats, men om man har nått fram till humanismen det är jag inte så säker på. Eklekticism kanske? Som uppkom-

lingar är vi säkra på, att vi kan plocka ut ett par fascinerande begrepp från den humanistiska traditionen och använda dem som vi vill utan att ta hänsyn till den långa historia som dessa begrepp har vuxit fram i.

Vi har igen byggt upp en artificiell konstruktion som vi har kallat humanistisk orientering, trots att vi bara har plockat ett par bär i litteraturvetenskapens och lingvistikens trädgårdar. Den rika humanistiska traditionen känner vi knappast alls. Man kan nog säga, att inte en enda gång tidigare har den nordiska kommunikationsforskningen varit så mångsidig i sina metoder som idag. Men ändå måste man väl också erkänna, att vi ju lever i kulturforskningens och textanalysens tidevarv. Vägkorsningen existerar, men dissidenterna placeras nog långt ute på vägkanten, fjärran från själva korsningen.

Om man talar om teori och metoder, måste man ju ta världen med – objektet för vår forskning. Det är väl bäst att inte använda begreppet ”verklighet”, annars blir det en omgång till i objektivitetsdebatten, som man begravde för 10 år sedan. Själva saken var både viktig och intressant, men debatten blev nog trist. Kanske är det så, att vi i Norden inte har tillräckligt leklynned och det är därför som en akademisk debatt lätt blir en tjugit legitimitetsfråga?

Ärligt sagt är jag mera bekymrad över att vi förlorar kontakten med vårt objekt än över om vi kan forma en harmonisk relation mellan teorin och metoden i vår forskning. Det är väl världen och dess fenomen som skulle erbjuda utgångspunkten för forskningen, teorierna existerar och utvecklas för att hjälpa oss att förstå dessa fenomen. Metoderna är medel att samla och analysera materialet. I bra forskning integreras teorin och metoden, vare sig forskningen är kvalitativ eller kvantitativ. Vi har exempel på detta. Men i en idealisk situation växer väl alla ihop: forskningsobjektet, teorin och metoden. Det har vi inte många exempel på och om vi har, så är de av ministorlek. Det är förstås berättigat att studera också ”små” teman och områden, men tendensen i kommunikationsforskningen tycks vara, att vi opererar enbart i miniatyrformat. Ändå har väl världen och dess fenomen inte förändrat storlekskala, eller hur?

En tredje källa till konformismen är, att *vi brukar läsa samma böcker*. Och trots all retorik om ”nätet” är vi ännu ganska konservativa med källorna också.

Vi i kommunikationsforskningen är ytterst tidsmedvetna; jag påstår, att vi följer trenderna mera noga än forskarna i allmänhet. Våra arbetsvanor är

ytterst rutinbaserade. Först tar vi vår gamla expertis, sedan ett par så kallade klassiker och ett dussin ”moderna”, politiskt korrekta, mestadels utländska referenser. Vi formar våra teoretiska ramar av dessa välkända ingredienser. Kunskapens värld är hypertextualiserad och globaliserad, det finns olika nätverk att hoppa i, det finns intressanta latenta aktörer bakom all den sillsallad, som Internet serverar oss direkt. Så trots att vetenskapsbiblioteken brukar vara fattigare än någonsin tidigare, finns det mera möjligheter för professionella forskare än någonsin tidigare att välja litteratur. Men ärligt sagt är vi antingen konservativa eller blåögda i vårt förhållande till litteratur och via den till, teorierna. Vi väljer mestadels samma referenser som alla andra eller som vi har valt tidigare. Vi talar mycket om nätet, men vi använder dess möjligheter med liten måtta.

En intressant detalj karakteriserar åtminstone den finska forskningen numera. Vi har blivit ytterst konformistiska och legalistiska i vår ”utrikespolitik”. Habermas och Luhmann har blivit moderna, för deras verk har översatts till engelska och diskuteras i den angloamerikanska världen just nu. Bara vi lite mognare kommer ihåg, att man diskuterade Habermas redan på 1970-talet. Man brukade läsa hans texter på tyska eller svenska. Någon gång svettades även andra än Tarmo Malmberg med franska texter, då man hade läst eller hört någonting spännande i den vägen. Nu fungerar engelskan som det enda legitimationsfiltret för litteratur. Det är väl bra, att vi ändå läser vår Habermas, Foucault och någon gång även Martín-Barbero. Men nog är det synd, att vi gör det via engelskan. För texten förlorar så mycket i översättningsprocessen – det vet ju vi som använder främmande språk regelbundet i vårt arbete.

Numera tar man gärna distans till amerikansk litteratur också, om det bara är möjligt; den brittiska har gällt som den bäst lämpande under de sista 10-15 åren. Britterna producerar intressanta böcker – men inte bara de. Speciellt i USA har man brukat beundra nordiska forskare, för de har ansetts ha läst så mycket och så mångsidigt. Numera känner vi ju inte ens till forskningen i de andra nordiska länderna.

Amerikaner brukar säga, att de inte har någon åsikt om en sak, för att de inte har hunnit läsa veckans *Times* ännu. Gör vi inte samma sak nu? Är vi inte inne i en process av djup, indirekt anglo-amerikanisering? Är vi faktiskt bättre än Wilbur Schramm, som menade, att alla samhällen till slut ser ut som de västerländska? Vi här i den nordiska periferin borde vara känsliga för all slags domi-

nans, men vi har medvetet valt konformismen med den angloamerikanska uttolkningen av livet och samhället.

Enspråkigheten gäller alltså inte bara språk utan också legitimation. Om man vill vara elak, kunde man väl kalla detta mental lättja eller åtminstone överdriven försiktighet. För att bli godkänd i granskningen måste författaren vara på något sätt känd på i förhand, förläggaren likaså. Man är inte upplagd för några vilda läsäventyr. Det är väl därför som så få som har haft intresse att söka upp Martín-Barberos fascinerande bok. Allt detta har troligen mycket att göra med, att forskarna numera arbetar på specialiserade projekt med pressade tidtabeller. Om man alltid har bråttom och mycket specifika krav att fylla, glömmes man väl lätt bort vardagsdjävheten och glädjen över överraskningar.

Allt detta är synd därför att så mycket intressant och spännande sätts åt sidan, och samtidigt är man beredd att acceptera mycket upprepning. När har du sist läst en bok av en icke-europeisk och icke-amerikansk författare?

Ännu en annan källa till konformismen är att vi försöker undvika samhälls- och moralfrågorna alltid då det är möjligt – och även då det är omöjligt.

Världen och människorna som lever i denna värld är samtidigt globaliserade, lokaliserade och glokaliserade – de använder ”juppi-nalle”, Internet och transnationell television, men ändå bor de konkret på ett ställe, besöker sina vänner, äter potatis och köper kläder som förr. Arjun Appadurai talar om fem olika landskap, som formar en modern människas mentala omgivning: *mediascape, ideoscape, etnoscape, financescape* och *technoscape*. En så komplicerad människa är en gående utmaning för en forskare. Men vad gör en kommunikationsforskare? Tittar på tv-tittandet. Igen en jämförelse med journalistiken: vi säger ofta, att journalister splittrar fenomen i sin rapportering, men vad gör vi då, i forskningsfrihetens namn?

Jag kommer väl ihåg den dagen för ett par år sedan, då en journalist ringde mig och frågade, hurdana studier man inom kommunikationsforskningen hade gjort om arbetslösheten. Jag kollade listorna och måste medge, att det fanns en pro gradu i statslära och en forskningsplan, utförda i Tammerfors – i ett land där man hade mera än en halv miljon arbetslösa! ”Ni skäms väl ändå?” sade han torr och skrev en ganska sarkastisk artikel – lyckligtvis på svenska. Vi kommunikationsforskare klagar gärna över journalister som inte förstår, att det tar sin tid att analysera och forska ett fenomen. Då slutrapporten om ett storprojekt äntligen är färdig,

är inte en enda journalist intresserad av den... Kritiken är berättigad, men ärligt sagt måste man medge, att journalisternas förmåga att värdera saker inte alltid är helt befängd. De har sin värdeanarki ibland, men det har också vi.

Man kan alltid säga, att Finlands Akademi eller forskningsrådet eller vad de nu kan heta i olika länder ger inte så lätt pengar för kommunikationsforskning. Man måste ju välja sådana teman som säljer och forska i det som man har kunnat skaffa pengar för. Men ärligt sagt ligger väl orsaken djupare. Det är inte modernt på 1990-talet att ta upp stora samhällsfrågor utom EU – identiteterna är det mest samhällseliga som man kan tänka sig att gripa tag i. Politiska och normativa frågor har ingen plats på vår agenda. Det här är kanske en återbetalning för 70-talet, men det är nog ganska intressant, att man utomlands ännu ganska ofta hör talas om den ”starka nordiska traditionen i kommunikationspolitik och mediaetik”. Var finns den och hur mår den?

Ännu en källa till konformism är, att *vi medvetet undviker diskussion och debatt. Därför börjar vi alltid på nytt* och uppfinner hjulen igen – *the hard way*.

Det kunde kanske så småningom vara tid att erkänna, att det finns kontroversiella faser, värda att diskutera, i den nordiska kommunikationsforskningens historia. Vi lever starkt i nuet och har en barnslig tendens att förneka allt som inte passar in i den aktuella bilden. Det är väl därför kurvorna i kommunikationsforskningen är så skarpa. Vi börjar alltid på nytt – alldeles från början utan att utnyttja vad vi eller våra kolleger har lärt oss under de föregående skedena. Det är därför också så, att vår relation till både teorierna och metoderna förblir ytlig – och det tycker jag är sant. I litteraturforskningen pågår just nu i flera länder en diskussion – kanske kunde man kalla den även strid i vissa länder – om kulturforskningens roll vis à vis äldre traditioner inom litteraturvetenskapen. Jag är säker på, att sådant inte kommer att hända i kommunikationsforskningen – då tiden är mogen, kastar vi bara bort kulturforskningen och plockar upp en ny trend.

Tidigare var kottiererna inom kommunikationsforskningen mera avgränsade och enklare att förstå: vi hade ju ofta strider mellan teori och praktik, mellan de som forskade akademiskt och de som undervisade och kanske utförde lite tillämpad forskning om mediaproduktion och praxis. Praktikerna visste inte mycket om kommunikationsteorier – inte i alla fall om de teorier som vi på den mera akademiska sidan respekterade, men de hade mediaproduktionen på sin sida. Vi kunde inte svepa bort dem, men vi har heller aldrig på allvar

utnyttjat länken till media- och publicitetspraxis. Denna länk till praxis är ju en sak som gör oss unika, jämfört med till exempel sociologi eller politologi. Det är tragiskt, att vi är ihopkopplade med en spännande offentlighetsapparatur, men vi har nått och sämst kunnat tolerera den, inte sett den som en utmaning. Vi har glatt utnyttjat de forskningsmöjligheter som mediafältet har erbjudit, men speciellt på 90-talet har vi känt oss besvärade av länken till praxis. Teori och praktik har gått parallellt, men de har mötts ytterst sällan.

Numera har den praktiska sidan blivit mycket mera synbar, och praktikerna slår oss med sin specialkunskap, som vi inte alls behärskar. Vi har ännu mindre möjligheter att nonchalera dem. Situationen har också blivit komplicerad på så sätt, att en del av specialisterna i kommunikationsteknologi är intresserade av samhälls- och kommunikationsteorierna – men intressena sammanfaller återigen inte med våra, för vi koncentrerar ju oss på textanalys. Vi har nog utvecklat en avancerad retorik om informationssamhället, men ingen vet faktiskt vad det riktigt betyder. Förstås accepterar vi med glädje stipendier och forskartjänster, om sådana erbjuds, men inte kan väl en kommunikationsforskare göra mycket i ett projekt med 10 ingenjörer? Vi har förklaringsarna färdiga, men hur är det med moralen? Jag är säker på att hjulen blir uppfunna på nytt flera gånger i sådana processer.

Vad gör herrarna Schramm och Berelson egentligen i den här berättelsen?

Ärligt sagt fungerar de bara som metaforer här – eller inte helt och hållet ändå. Jag är inte enig med det mesta de säger, inte alls. De skrev dåligt och ytligt, de hade egendomliga politiska åsikter. Men de hade någonting som vi saknar: de hade djärvhet att ställa stora frågor. Vi för vår del försöker undvika sådana frågor, ofta i professionalismens namn. Inte kan väl en professionell, specialiserad forskare vara allvetare? De stora frågorna varierar med tiden. På Berelsons och Schramms tid var det viktigt att fråga, om det fanns kommunikationsforskning och hurudan den skulle vara, för kommunikationsforskningen var någonting nytt och herrarna kände att det var viktigt att försöka definiera den. Nu måste man formulera frågorna på andra sätt. Men det är igen dags för stora frågor om existens, relevans, samhälle och kultur. Annars är faran nära, att vi trivialiserar ihjäl oss.

Nå, finns det kommunikationsforskning? Har vi någonting som någon annan inte har? Första frågan är lätt: visst finns det. Den andra frågan är ytterst

komplikerad, mycket svårare än Schramm tänkte. Vi har inte ännu funnit essensen. Mitten av vägkorsningen står tom, men det är trängsel i första raden. Man diskuterade igår om *how* and *why* problematiken. Frågan är viktig, trots att för mig är "hur" och "varför" knutna tillsammans; man kan inte diskutera den ena utan den andra. Den mest tragiska i den här frågan är, att vi brukar söka material för frågan *how*, men vi tror att vi har sysslat med *why* också. Vi är inte ärliga. Kan vi inte, eller har vi inte kurage?

Är det då bara allvetare, något slags moderna Leonardo da Vincis som är goda nog för mig i det här skedet? Inte alls. Schramms vägkorsningsmetafor är nyttig här – trots att jag respekterar Berelsons passion. Han måste ha tyckt mycket om kommunikationsforskningen för att senare kunna hata den så häftigt. Sådan passion saknas i kommunikationsforskningen numera.

Vad jag föreslår är vettiga forskningsenheter, djärvhet, ärlighet, beläsenhet, sunt förnuft, tid och stora projekt. Men projekt är väl vad man håller på med nuförtiden, mer och mer därför att det är så svårt att få pengar loss för individuella planer? Men vad är våra projekt egentligen? Hopsummerade individuella forskningsplaner, som mer eller mindre konstlat satts under en gemensam rubrik? I "mina" projekt skulle medlemmarna samarbeta på djupet och dialektiskt, teoretikerna, empirikerna och praktikerna tillsammans för ett gemensamt mål. På så sätt kunde de med tiden producera någonting som ingen av dem kunde uppnå ensam. Så farväl till individualismen. Kanske är jag för idealistisk ändå? Vi är ju i hög grad individualister. Var och en går sin egen väg – trots att vi råker sitta i samma kanot och paddla med samma professionella fraseologi och samma referenser.

